

לאחדות ההיסטוריה של העם וארצו

הערות לפרק ההיסטוריה בכרך 'ארץ־ישראל' (כרך ו')
של האנציקלופדיה העברית

במאמרו זה מעמיד שב"ד את התפיסה כי דברי ימיו של עם ישראל ודברי ימי ארצו הינם אחדות אחת, גבישית, אשר איננה ניתנת כלל להפרדה – למן הצו: "לך לך" (שניתן בארם נהרים), דרך כל תהפוכות דברי הימים בשבת העם בארצו ובגלותו ממנה, ועד שיבתו אליה כפרי כיסופי הגאולה והשחרור.

את מאמרו מסיים שב"ד בקביעה כי "תפיסה זו היא הקדמה מחויבת לכל היסטוריה ישראלית שתיכתב או תילמד בעתיד", באשר חייבת היא להילמד "בצמידותה התמידית לארץ ישראל". ואמנם, כעבור כשש-עשרה שנים – בשנת תשל"ו – גמלה בלבו של שב"ד ההחלטה שעליו לקיים את אשר דרש. אראז הוא ניגש לכתיבת חיבורו הגדול 'על דברי ימי ישראל, עיונים מן ההיקף וּבְתוֹכָן' (כרך זה) – חיבור בו תכנן לפרוש את סיפור דברי ימי עמנו מראשיתם עד ימינו – ואשר נכתב מנקודת-המוֹצָא של העיקרון המוצב כאן, במאמרנו זה. בכתיבתו של החיבור ההוא עסק שב"ד עד חודשים ספורים לפני פטירתו – והוא לא זכה להשלימו.

(על אף שכל החיבור 'על דברי ימי ישראל' ספוג ברוחו של עקרון היסוד דנן, ראה במיוחד את הדיון על 'ארץ ישראל והגלות' בתוך סעיף 5 בפרק ב', למן הרווח המוגדל בעמ' 343 ועד סוף הסעיף).

ין לנו כמובן שליטה על דברי הימים לשעבר ואין בידנו לשנות את הגורמים שפעלו בהם, את הייעודים שהדריכו או את מגמות-החיים שהתפתחו בתוכם. אולם, אף-על-פי-כן, ההיסטוריה איננה רק מדע אובייקטיבי, כי אם – ואולי קודם-כול – מכשיר מוסרי. למעשה, בעקב הריבוי האין-סופי כמעט של התופעות המצטברות, גם אין המחקר הבלתי-בררני בהיסטוריה-כשלעצמה אפשרי לחלוטין; ולעולם אמנם אין החוקר ההיסטורי מתכוון – סתם – אל האמת שהיתה, באשר היא, אלא מבקש הוא אותה רק במידה שנחוץ [הדבר] כדי להסביר את השתלבות ענייני המסוים במהלך הדברים, וכדי להאיר לפני תכליתו הנתונה את סיכויי העתיד. בהתאם לכך, אמנם עשוי ההיסטוריון – יותר מכל חוקר זולתו – להימשך אחר הרהורי-לבו, ויותר מכל חוקר חייב הוא אפוא להיזהר ולחתור אל עומק הראייה והפרספקטיבה השלמה. אבל על-כל-פנים, רשאי ואף מוכרח הוא להחשיב עובדות – או לזלזל בהן – רק לפי משקלן מבחינתו; והבסיס הסובייקטיבי-המחויב הזה של המחקר ההיסטורי הוא המסביר את התופעה, שהיסטוריונים שונים עשויים לייחס, לכאורה במידה שווה של אמת, משמעויות שונות בתכלית למערכת-עובדות מסוימת אחת.

כך, למשל – וכדי לעבור לעצם ענייננו – שני גורמי-יסוד אובייקטיביים הם שעיצבו את הדמות של דברי ימי ישראל בגולה: משיכת-החול של חיי היום-יום הגלותיים מזה, ומשיכת-הקודש של כיסופי הגאולה הארץ-ישראלית מזה. אולם, היסטוריון שעניינו מושרש יהיה במשיכה האחת, יכיר ביום-יום הגלותי את עצם הרקמה של המציאות היהודית, ואילו בכיסוף הארץ-ישראלי הוא יראה רק תעתוע-לוואי, אשר התגשמותו בימינו מעלה חברה חדשה, הניתקת ונפרדת מן הרקמה הישנה לחלוטין; ולעומתו, היסטוריון שעניינו מושרש במשיכה האחרת, יזהה את כל המהות היהודית דווקא בכיסופי-הקודש הללו – חיי היום-יום בגלות ייִראו לו כסטייה הראויה לגינוי, ואילו בהתגשמות הארץ-ישראלית יכיר הוא את ההתפתחות האורגנית של דברי ימי ישראל, המבריאם והולכים ממחלתם.

והנה, אחד הפרדוקסים של תחייתנו הארץ-ישראלית הזאת הוא שלא קם לה היסטוריון לדברי ימי האומה מבחינתה – ולכל צורכי חינוכה ניזונה היא מן ההיסטוריונים הגדולים שקמו דווקא לתנועת ההשלמה-עם-הגלות בדורות האחרונים.¹

ההיסטוריונים הללו, אמנם הם לא חזו עדיין את ההתפתחות הארץ-ישראלית כלל, או שחזוה רק בראשיתה – וממילא הם לא אמרו גם שום דבר מפורש בעניין שוני זהותי כלשהו בין יהדות ממלכתית-טריטוריאלית ויהדות המזדהה עם פיזורה. אולם, די היה במה שזיהו אמנם את היהדות עם פיזורה; וכאשר למד מהם הנער הארץ-ישראלי את דברי ימי עמו, הרי כבר הוא עצמו מצא אותם בנויים אפוא על עיקרון שונה לחלוטין מעקרון הציר המרכזי של חווייתו הלאומית שלו. הוא בשום פנים כבר לא יכול היה לתפוס את חבֶרְתו הארץ-ישראלית כאחד המרכיבים בלבד של "עם עולם"² כללי; ולכתחילה – לא משום שכבר איבד את זיקתו למרכיבים האחרים, כי אדרבה – עדיין הוא הרגיש עצמו כְּאֶחָ להם לכל דבר; אלא שעל-כל-פנים לא על הבסיס של "עם עולם" הורגשה לו האחוה הזאת – וכאשר למד חזור ולמוד כי אחווה זו שהוא שייך לה היא מכל-מקום רק "עם עולם", אך טבעית היא המסקנה שהעלה, שאם-כן אין הוא שייך לאחווה. אכן, התפתחות אידאולוגית זו היו לה גם סיבות הרבה יותר כלליות ועמוקות; אבל על-כל-פנים ברור שגם עובדה זו, שההיסטוריה העברית הוצגה במנותק ממרכז-כובדה הארץ-ישראלי, מילאה את חלקה – ואת חלקה החשוב – בהסבת התהליך.

1 כוונת שב"ד כאן היא לשני ההיסטוריונים הגדולים, צבי (הייניך הירש) גרץ אשר נפטר בשנת 1891, ושמעון דובנוב אשר נרצח בידי הנאצים בשנת 1941. ההערה הבאה (להלן בסמוך) תיחד לדובנוב, ושים לב לסיפא שלה המתייחסת לגרץ ולדובנוב גם-יחד.

2 הרמיזה כאן מכוונת להיסטוריון שמעון דובנוב – מחבר 'דברי ימי עם עולם' – ולשיטתו, הגורסת כי בתולדות העם מתפתחים ונעתקים מרכזים שונים, בחילופי התקופות – וכך היא הדרך הראויה להתמדת חיי העם בעולם כולו – ולא-דווקא בעצמאות וממלכתיות בארץ ישראל. לכן, גם לא ראה דובנוב הכרח בתנועה הציונית ובמדינה יהודית. הוא פעל דווקא לחיזוק החיים היהודיים באירופה באמצעות ארגון אוטונומי, ואף יזם והשתתף בהקמת המפלגה היהודית 'פולקס פרטי' (= מפלגת העם) בפולין, ב-1906. דובנוב נרצח בידי הנאצים בשנת 1941.

• יצוין כי כשש-עשרה שנה לאחר כתיבת הדברים, חזר שב"ד בהרחבה לניתוח פסלות גישתם החיצונית של גרץ ושל דובנוב לדברי ימי ישראל, בפתיחת חיבורו הגדול על דברי ימי ישראל (כרך זה). ראה זאת שם בעמודים 300-304, ושים לב להערות 2 ו-3 על תולדות חייהם של השניים.

ומצד שני, מנותק באופן כזה ממכלול ההיסטוריה העברית – נותרה לנער זיקתו הארץ-ישראלית בבחינת עניין אוטונומי המספיק לעצמו. תופעה זו כבר קנתה לה פרסום בציבור בדמות "האינטלקטואל הכנעני"³, העושה אידאולוגיה מרידודו החינוכי והמעורר אפוא חיוך של ביטול; אולם באמת יש לה גם ביטויים יותר רציניים ומכובדים, ואחד הביטויים הללו הוא פרק ההיסטוריה בְּעֶרְךְ 'ארץ-ישראל' (כרך ו') של 'האנציקלופדיה העברית'.

פרק זה – לכאורה הוא הישג מדעי, ניטרלי לחלוטין, בדומה לפרק הגאוגרפי שקודם לו; וכשם שבפרק הגאוגרפי מוגשת לנו בפעם הראשונה סקירה רחבה וממצה של הגאוגרפיה הארץ-ישראלית, כן גם הפרק על ההיסטוריה אינו אלא גיבוש ראשון-בעולם של דברי ימי ארצנו, אשר עד כה לא נמצאה להם אף פעם אכסניה מאחדת אחת.

אולם, תמימות שובת-לבב זו מתחילה להעלות סומק כשנצבט לב הקורא עם העיון בדברים במקורם.

והצביטה היא לאו דווקא מצד ההצגה הבלתי-שורשית של התוכן ההיסטורי עצמו – כי לזה מוכנים אנו, או צריכים אנו להיות מוכנים מלכתחילה – אלא באה היא מצד התכנית ועקרון העריכה. לו הוגשו הדברים בספר מיוחד, כגון 'תולדות ארץ-ישראל' לפי תכניתו של פרופ' מייזלר לפני כעשרים שנה ויותר,⁴ ייתכן שהעוקץ היה מתקפה. אך תכנית מקורית זו לא יצאה אל הפועל, וכאן הוגשה לנו

3 ההתייחסות כאן מכוונת לקבוצת כותבים אשר כונו 'הכנענים', ולזרם מחשבתי שהושפע מהם. הדמויות העיקריות ביניהם היו המשורר יונתן רטוש (= אוריאל שלח) – אשר ייסד את המסגרת שנקראה: 'העברים הצעירים' – וכן אהרון אמיר, בנימין תמוז ועמוס קינן. גישתם היתה כי ארץ העברים, בגבולותיה הרחבים עד הפרת, אמורה לאגד את כל היושבים בה, בשווה – בני 'הישות העברית' – תוך הפלת מחיצות של לאום ודת המפריעות לגיבוש האחדות העברית. מכוחו של הבסיס הארצי מתחייב ניתוק מ'יהדות התפוצות', ובניית "חברה טריטוריאלית תרבותית הפתוחה לכל אדם בלי הברדל גזע ואמונה".

4 פרופסור מייזלר הוא הארכיאולוג וההיסטוריון בנימין מזר. בשנת תרצ"ח (1938) הוא פרסם (בהוצאת 'מצפה') את הכרך הראשון בסדרה 'תולדות ארץ ישראל: מהימים הקדומים ביותר עד זמננו', יחד עם מאיר-הלל בן שמאי (שהיה בן דודו), יצחק בן צבי, ואחרים. הכרך סוקר את התקופות שעד המלוכה הישראלית; לא היה המשך למפעל ספרותי זה.

היסטוריה נפרדת של ארץ-ישראל לא סתם כמסגרת אפשרית לצירופן של עובדות, אלא כערך קובע בפרספקטיבה אנציקלופדית כוללת.⁵

דבר זה הובלט על-ידי כך שבהיסטוריה של ארץ-ישראל הוכללו בהכרח גם דברי הימים של עם ישראל על אדמתו, והיינו תולדות ההתנחלות, דברי ימי בית ראשון ושני, ההיסטוריה של תקופת המשנה על ההתמרדויות שלאחר החורבן, ושוב דברי ימי ההתיישבות וההתעצמות החדשה בימינו; אולם, מתוך הכרח מקביל לא נכללו יתר דברי ימי האומה, והיינו תחילת הצו "לך לך", גלות מצרים, משה ומעמד הר סיני, ואחר-כך גלות בבל, כל פיזורי גלות אָדום, ועד האמנציפציה, ההשמדה והתפתחות התנועה הציונית – ונמצא אפוא שכל הגילויים האלה של ההיסטוריה העברית יצטרכו למצוא את מקומם באנציקלופדיה לחוד, לכשתגיע לטפל במיוחד בדברי ימי היהודים. אכן, רק הגילויים האלה – ודווקא הם – נשארים בשביל ערך ההיסטוריה של "היהדות" או "היהודים", בעוד שכל הגילויים הממלכתיים והמכוּרְתִּים כבר הוצאו והופרשו ממנו בזה – וההישג המדעי הנ"ל, השובר כביכול שיא עולמי, באמת מתחיל לקבל משמעות...

כי משהגענו עד כאן, יותר מתחילים אנו להבין מדוע לא הספיק לה לאנציקלופדיה הכינוי 'אנציקלופדיה עברית', והיא נזקקה גם [ככותרת משנה] לתוספת הציון "כללית, יהודית וארצישראלית". שמים אנו לב, שגם בכל ערכיה כולם אין "העבריות" משמשת לה תחזית מאחדת לבחינת הדברים, כי אם עניין של שפה בעלמא – ורק כותרת-המשנה נשארת אפוא כדי לבטא את מהותה הרוחנית. מהות רוחנית זו היא קודם-כול "כללית" – כלומר משפילית-אמנציפציבית – ועליה נלוות "היהדות" ו"הארצישראליות", כדגשי-התעניינות מיוחדים; אך שני אלה – ראה! – עומדים כבר מובחנים זה מזה מלכתחילה, בשער הכרך הראשון, ובוודאי מלפני שתכנית הערכים הספציפיים השונים אף עלתה על הדעת.⁶ בדומה לכך משגיחים אנו כי באותו כרך על ארץ-ישראל, החרד כל-כך להיסטוריה הארץ-

5 בשנת תשי"ז (1957), כאשר נדפס כרך ו' של האנציקלופדיה (הוא 'כרך ארץ ישראל', נשוא מאמרנו זה), היה העורך הראשי ד"ר בן-ציון נתניהו. המערכת המרכזית כללה עוד שלושה אישים: פרופ' ישעיהו ליבוביץ, פרופ' יוסף קלוזנר, ויהושע גוטמן. פרק ההיסטוריה מחזיק שבעה-עשר סעיפים – מתקופת הברונזה הקדומה ועד מדינת ישראל (בשבע שנותיה הראשונות) – אשר נכתבו בידי עשרים-ואחד מלומדים שונים.

6 הכרך הראשון של האנציקלופדיה העברית ראה אור בשנת תש"ט.

- האבחנה האמורה עד כאן היא ראשונה בסדרה של שלוש: השנייה אמורה מיד במשפט הבא, ואילו לשלישית – אופנת הארכיאולוגיה – יוקדש הסעיף הבא, לאחר כוכבית ההפרדה, (כפי שכותב שב"ד בפסקה השנייה שלאחר הכוכבית).

ישראלית (ולכל מיני תופעות קיקיוניות המתארעות בארץ כיום), אין אף מילה אחת על החומר העצום בדבר ארץ-ישראל כערך מוסרי בתורת-החיים ובהיסטוריה של האומה; ובסך-הכול מתגבשת המסקנה כי ההצגה "הכנענית" של דברי ימי ישראל באנציקלופדיה העברית איננה מקרה: גם כאן הביאה התפיסה הגלותית-האמנציפציונית של היהדות על בסיס ציוני לידי התרפקות אוטונומית, א-היס-טורית, על המכורה הארץ-ישראלית – והתרפקות זו העלתה את הפבריקציה של היסטוריה ארץ-ישראלית נפרדת, מתוך הרס נגדלי, מוגבר בשלמותו ההיסטורית, של העם העברי.

ההתרפקות הא-היסטורית, המעלה פבריקציה⁶ היסטורית, רומזת לעובדה שהיעדר הנטל ההיסטורי בחוויה הארץ ישראלית בעצם איננו מקל על נושאייה, כי אם אדרבה – מביא הוא אותם במבוכה. זקוקים הם לתוספת הנטל הזה כדי שחווית-חייהם המרכזית תוכל להתבצר בהרגשת-שורשיות, אשר ממנה תשאב את המתח ואת רוחב-הנשימה להמשך-התמדתה בעתיד – ומאחר שהקרקע העברית-המקורית להרגשת-שורשיות זו נשמטה, מבקשים הם תחליף לה בקרקע ההיסטורית של ארץ-ישראל בעצמה.

ביקוש סנטימנטלי זה בא בייחוד על ביטויו בדוגמה השלישית שראוי להזכיר בענייננו – אופנת הארכיאולוגיה שפֵּשְׁתָה במדינה והדוחה מפניה כמעט כל התעסקות רוחנית אחרת בקרב הטובים שבנוער הארץ-ישראלי – וגם התוצאות של האופנה הבלתי-מחושבת הזאת אינן תמיד מחוכמות ביותר.

כמובן, גם מציאותנו הישראלית שלנו הותירה שרידים חומריים חשובים ויקרים באדמת הארץ הזאת – וחשיפתם היא בלי ספק מצווה חינוכית, אשר ברוכות ידי העוסקים בה. כך, למשל, אפילו הגילוי של כמה פתקאות-בלבד מאת בר-כוכבא תרם תרומה עצומה להבהרת אופיו, קדושת מלחמתו וקְנֻת התלמוד עם זכרו⁷ – ובוודאי גם זרע הגילוי זרעי הזדהות אמתית בלבו של ילד עברי כלשהו, אף-על-פי שהדור המבוגר, ברוחק הבנתו ורוחו, רק מסוגל היה לפרוט את התלהבותו לסנסציה עיתונאית מנופחת בדבר "ארכיון" שלא היה ולא נברא, ו"בר-כוכבא" ממפקדי "ההגנה". בדומה לזה, יכלה להיות השפעה נהדרת לגילוי הקברים מימי

7 הערת ההרחבה ביחס לאמור כאן ובהמשך, הועברה – מפאת אורכה – אל סופו של המאמר בעמ' 220.

בית שני ברחביה, כשהרבנות אסרה את המשך החפירה כדי למנוע את חילול המתים – וגילתה בזה את עוצם החיות של ההזדהות ההיסטורית העברית – ודווקא היחס המת מצד הארכיאולוגים לקברי אבותינו, וההתמרמרות שגילו בעניין, השאירו מקרה זה באפס.⁸

אולם, ודאי לא פחותים בכמות מן השרידים שהשארו אנחנו הריהם שרידי התרבויות שהתחרו על ארץ זו כנגדנו, והאופנה הארכיאולוגית – ב"ארץ-ישראליותה" המופשטת – מתייחסת, או חייבת היא להתייחס, במידה שווה של אהבה ושייכות לשני מיני השרידים כאחד. מצוות התורה היא: "וּנְתַצְתֶּם אֶת מִזְבְּחֵיכֶם וּשְׂבָרְתֶם אֶת מִצְבְּתֵיכֶם וְאֲשֵׁרֵיכֶם תִּשְׂרֹפוּן בְּאֵשׁ וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיכֶם תִּגְדְּעוּן, וְאֲבַדְתֶּם אֶת שְׁמֵם מִן הַמָּקוֹם הַהוּא";⁹ אך הדור שאיבד את שמו שלו מן הארץ, ואשר "ישראל" חדלה להיות לו ארץ-ישראל, מוכן לחזור ולהשתרש במקומו אפילו על-ידי שיקום החרכות של בני נְבִיּוֹת בעבֶדְתָּ¹⁰ או של תְּאֵטְרוֹן רומי בבית שאן אשר ייחנך על-ידי הצגת מחזה יווני (וכפי שמוכא ב'הארץ' מיום ג' בסיוון תש"ך).

אלא שכמובן, דומה הדבר למי שמיטלטל בסירה בלב-ים ומנסה לָרוֹת את צמאונו במימיו המלוחים. אין צריך לומר מהי ההתרפקות על חרתת העבֶדְתָּ, מעֶלָּה החזיר,¹¹ או על ההלניזם והכיבוש הרומי, או על מצודות הצלבנים, לגבי המוסר

8 ברחוב אלפסי 10, בשכונת 'רחביה' בירושלים, נתגלה בשנת 1956 קבר מפואר מן התקופה החשמונאית, הידוע כ'קבר יסון', ובו כתובת וציורי אניות. הגילוי עורר ויכוח ציבורי ובמקום התקיימו הפגנות בדרישה שלא לחלל את הקבר. כן נתגלה קבר מתקופת בית שני מתחת לבית ברחוב האר"י, וכמה מערות קבורה נתגלו ברחוב מטודלה.

9 דברים י"ב ג'.

10 נְבִיּוֹת הוא בכורו של ישמעאל, ובשמו נקרא שבט צאצאיו – רועי עדריהם במדבר המזרחי – אשר נזכרו בנבואת ישעיהו (ראה בבראשית כ"ה י"ג ובישעיהו ס' ז'). זיהוי הנְבִיּוֹת עם בני נביות הינו קדום, וכבר נקטו בו כמה מחברים בני התקופה; גם חלק מן החוקרים בתקופתנו סבורים כי הנבטים הם צאצאיו של אותו שבט עתיק (ראה בערך 'נביות' באנציקלופדיה המקראית).

ממלכת הנבטים התפרשה ברחבי עבר הירדן, הר שער, צפון מדבר-ערב, הנגב וחצי האי סיני, למן תקופת החשמונאים ועד שנכבשה בידי רומא בשנת 106 לספירת הנוצרים. על העיר עבֶדְתָּ – ראה בהערה הבאה.

11 ההערה על אודות "חרתת העבֶדְתָּ מעלה החזיר" הועברה, מפאת אורכה, אל סופו של המאמר בעמ' 221.

ההיסטורי הישראלי המקורי; אבל אף מן הבסיס "הכנעני"-המרוקן – הרי עצם ההתרפקות על כל מטמאי ארצנו בשווה (ומתוך הסתייגות יחידה כלפי רוח ההיסטוריה שלנו), פירושה הוא ממילא ניטרליזציה של כל מוסר חיובי וטשטוש כל עצמיות; ובמקום ההשתרשות המוגברת במקומו, רק מעמיק "הדור הארכיאולוגי" את פרזונו לכל זהות חיצונית אשר תהיה נכונה לבלעו.

ואם נחזור מכאן אל שיבוץ הארכיאולוגיה הארץ-ישראלית בתפיסה האוטונומית של ההיסטוריה הארץ-ישראלית בכללה, נמצא שכל ההתעסקות הזאת איננה רק הרסנית מבחינה מוסרית-תכליתית, אלא היא גם אבסורדית מבחינה מדעית.

אמנם, אפשר ואפשר לקבוע את ארץ-ישראל כציר מרכזי לתיאור המאורעות שהתרחשו בתוכה; אבל תיאור שכזה הוא בלתי-רלוונטי לגבי כל מטרה שאפשר להעלות על הדעת. התרבויות השונות שנתנו את אותותיהן בארץ הזאת – אין שום רציפות פנימית ביניהן; ומצד שני – אותן התרבויות שהתפתחו לחלוטין בתוך ארץ-ישראל, והיינו התרבות הכנענית והנִבְּטִית, אבדו ואין להן שום משמעות עוד לבד מיחסן לתרבויות אחרות, ואילו כל התרבויות האחרות שנתנו את אותותיהן בארץ אין להבין כלל את אותותיהן הללו במסגרת הטריטוריאלית המצומצמת של ארץ-ישראל לבדה.

ניתן אפוא לומר בלי חשש כי היסטוריה ארץ-ישראלית נפרדת – במובן התוכני, ולא רק הפורמלי, של מושג ההיסטוריה – פשוט איננה קיימת. לכן העזתי מקודם לקרוא לייחוד ההיסטורי של ארץ-ישראל "פבריקציה" – ועתה מֵעַז אני להוסיף את הקביעה הבנלית כי בין כ"יהודים" ובין כ"ישראלים" אין לנו שום היסטוריה ארץ-ישראלית מעבר להיסטוריה האחת של עם ישראל, ורק באמצעותה – ולא באמצעות הארץ בלבד – יכולים "הישראלים" לשלוח זרועות גם אל סיסרא וגלית וחרתת, ושאר הטיפוסים הדומים שמשדלים הם להתקרב אליהם.

אולם, כל הדברים האלה לא נכתבו אלא כדי להכין את השאלה מן הכיוון ההפוך: האם אין לנו אפוא שום עניין לאומי במאורעות שהתרחשו בארץ ישראל בהיעדרנו ממנה; וכלום הייתי מציע לעורכי האנציקלופדיה כי בבטלם את ערך ההיסטוריה

הארץ-ישראלית הנפרדת, ייקחו למשל את הצילום של מונפורט ויעבירוהו במתנה לְעֶרֶךְ 'הצלבנים' – לאמור שארץ-ישראל של מונפורט שלהם היא?¹² ועל השאלה הזאת, התשובה הפשוטה היא כי שוב רק מתוך שגרת ההיסטוריונים הצופים-לְגִלוֹת יכולנו בכלל להגיע אליה. ההיסטוריונים הללו ראו את הגולה כאקסיומה, וממילא הם פטורים היו מלְתֵהוּת על שורשי קיומה של האנומליה הזאת; אולם, מנקודת-ראותו של היסטוריון משיחי, שאלה מתמידה היא מְהֵן בכל דור ודור הסיבות להמשכת הגלות ולעיכוב המשיח – ומבחינה זו מוכרח ההיסטוריון לתת את הדעת לא רק על הסיבות הרוחניות והחברתיות-הפנימיות, המגלמות את החטא, אלא במידה לא פחותה על הסיבות החיצוניות-המסיביות, שמהן חוזר החטא וניזון. בין הסיבות החיצוניות האלו אפשר לחקור, למשל, מה היתה ההשפעה של שיבוש הדרכים באירופה ב"ימי הביניים", או של יחסי הכוחות המדיניים בעולם; אולם, אפילו באלה כבר יש לנו רמז: לא סתם שיבוש הדרכים הוא חשוב, כי אם שיבוש הדרכים לארץ-ישראל, לא סתם יחסי הכוחות, כי אם יחסי הכוחות לגבי ניסיון לשחרורה של הארץ – ואם-כֵן, הלוא בוודאי ומעל הכול יש חשיבות לעצם מצבה המדיני והיישובי של הארץ בכל דור ודור.

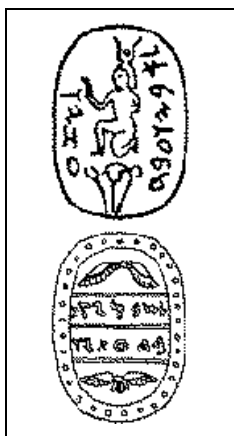
כמובן, בלי מחקר מכוון אין אנו יכולים לדעת מה היתה השפעתם של גורמים אלה למעשה, וייתכן כי המחקר יגלה שמשקלם היה קל ביותר, או אפילו אפסי, ושלו היה העם שלם ברוחו יכול היה להתגבר בכל עת או בשעה נתונה. אולם, אף מסקנה שכזו היא כמובן משמעותית עד מאוד, ועל-כל-פנים חובת ההיסטוריון היא להכריע בעניין לכאן או לכאן. יתר-על-כֵן, אפילו מעבר לשאלה של עיכוב הגאולה או מְסִיבוֹת התגשמותה לבסוף, הרי ההיסטוריון המעמיד במרכז את הזיקה הארץ-ישראלית של האומה אינו יכול שלא לחקור במיוחד גם את השפעת המצב המדיני והיישובי של הארץ על הוויית האומה בדרך-כלל: ההשפעה על המחשבה המשיחית, על התפתחות ההלכה, על הספרות, על הקשרים הגשמיים עם הארץ, על יישובה היהודי, וחוזר חלילה; ושוב, גם אם יתברר כי בדור מסוים חלה התרחקות, והעם נשאר אדיש לגבי המציאות שבארץ – הלוא חשוב הדבר וצריך ההיסטוריון לגלותו.

12 את מבצר מונפורט (קלעת-אל-קוריין) בנו הצלבנים בנחל כזיב בגליל העליון, בשלב האחרון של שלטונם בארצנו. לאחר כחמישים שנה (ב-1271) נפל המבצר בפני ביברס, שליט מצרים.

באופן כזה מעלים אנו שגם אם אין ארץ-ישראל יכולה לשמש כציר מתאים לדברי הימים של עצמה, הרי על-כל-פנים – מתוך יחסה למאָווי הארצי של מוסר היהדות – נעשים דברי הימים שלה ציר לְאומה. אכן, גם בשעת הפיזור הנרחב ביותר בעולם אין העם העברי נֶעֱשֶׂה אף-פעם "עם עולם" בשלמות – תמיד נשאר הוא ארץ-ישראל-טריטוריאלי מבחינה משפטית ומבחינה אידאלית – ולכן, אף אם אפשר אמנם כי מתוך הפיזור תשפיע ההיסטוריה המיוחדת של כל ארץ על התפתחות הציבור היהודי היושב בתוכה או בארצות אחרות, הרי הארץ האחת, אשר השפעתה היא מְטבע אחדותנו הלאומית בכל הארצות, הוֹנָה וְהִנָּה ארץ-ישראל. תולדותינו נמשכות מתולדותיה ותולדותיה נבלעות בתולדותינו, ושתייהן מתמזגות לאחת, כאמור בְּכוֹתֶרֶת.

ודבר זה הוא נכון לא רק לגבי תקופת החירות הארץ-ישראלית ותקופות הגולה, אלא גם לגבי תקופות הראשית של התהוות האומה, בנדודי אברם לארץ-היעוד ובנדודי המדבר לארץ האבות; ונכון הדבר לא רק מבחינת הקשר המסיבתי שבכל דור ודור, אלא גם מבחינת הקשר המסיבתי שבינינו כיום לבין המציאות הפיסית שנוצרה בארץ בסיכום תהפוכותיה שבכל הדורות.

על אף מה שאמרנו בסעיף הקודם, לא רק דברי ימי החשמונאים חשובים לנו אפוא בארץ הזאת, כי אם גם, להבדיל, דברי ימי הממלוכים – ולא רק הממצאים הכשרים משל קציני עוזיהו¹³ או מורדי בר-כוכבא, כי אם גם ממצאי הטומאה משל הכובש הרומי והביזנטי והבאים לפניו או אחריו. גם את אלה לא ניתן אפוא במתנה, ולא נראים סתם כחלק מן ההיסטוריה שלהם, כי אם כגורם בהיסטוריה הלאומית-הארצית שלנו. אולם, נדגיש: לא רכוש, כי אם גורם – וגורם אשר כאב-השפעתו עומד לביעור.

13 אל נכון, הכוונה היא לשני חותמות של שרי המלך עוזיהו, אשר מקורם המדויק אינו ידוע. הם הופיעו בשוק העתיקות במאה ה-19, ונמצאים כיום בפאריס. החותם האחד נושא את הכתובת: 'לאביו עבד עזיו', אשר קריאתה תהא: 'לאביהו עבד עוזיהו', (פתמונה: למעלה, נמצא באוסף שאנדון דה בריאי); ועל החותם האחר חקוק: 'לשבניו עבד עזיו', דהיינו: 'לשבניהו עבד עוזיהו', (פתמונה: למטה, מוצג במוזאון הלובר). ראה פרטים נוספים בספרו של שמואל אחיטוב, 'אסופת כתובות עבריות', מוסד ביאליק ירושלים תשנ"ג, עמ' 121-122.

תפיסה זו היא הקדמה מחויבת לכל היסטוריה ישראלית שתיכתב או תילמד בעתיד. וכאשר תועלה כך ההיסטוריה הישראלית בצמידותה התמידית לארץ-ישראל, וארץ-ישראל במשמעותה הישראלית, ממילא נתרפא מן הנטייה המפרדת, שאינה אלא הצד השני של הסתר האחדות.

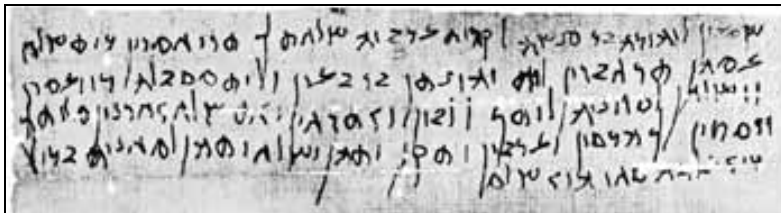
פורסם ב'סלם', תמוז תש"ך
מועד הכתיבה: סיוון-תמוז תש"ך

★

הערה 7 השייכת לעמ' 215:

• במערות בוואדי מורבעת ובנחל חבר נתגלו אגרות קצרות של בר כוסבא, מעין 'מסרים בכתב' אל פקודיו הלוחמים שבאיזור עין גדי. האגרות הראשונות נמצאו על-ידי רועים בדואים בשנת 1952, ובהמשך התארגנה בשנת 1960 משלחת סקר צבאית, בראשותו של יגאל ידין, אשר חשפה ממצאים נוספים. (ידין פרסם את האגרות בספרו 'החיפושים אחר בר כוסבא'; הן חזרו ונתפרסמו במתכונת מדעית בספרה של עדה ירדני: 'אוסף תעודות ארמיות, עבריות ונבטיות ממדבר יהודה, וחומר קרוב', בהוצאת האוניברסיטה העברית, ירושלים 2000).

נתגלו שלוש עשרה אגרות מטעמו של שמעון בר כוסבא – "הנסי (= הנשיא) על ישראל", ככתוב באחת מהן שנכתבה על גבי לוחית עץ. חלקן של האגרות כתובות בעברית וחלקן בארמית, (וכמו-כן נמצאו גם קרעים של אגרות נוספות). מקריאה בהן מתקבל הרושם כי בר-כוסבא היה מפקד נוקשה וקפדן, והוא אף נוקט באיומים אם לא תתבצענה הוראותיו. בתמונה: איגרת מעניינת במיוחד ובה הוראה מפורטת של בר-כוסבא לאנשיו באזור עין-גדי – בוודאי לקראת חג הסוכות – להכין ולשלוח, על-ידי רוכבי חמורים, לולבים אתרוגים הדסים וערבות.

• ביחס לדבר שב"ד על זכרו של בר-כוסבא בתלמוד, יש להצביע על סוגיית ה'ירושלמי' במסכת תעניות פרק ד', דף ס"ט טור א'. מסופר שם על רבי עקיבא שקבע כי בר-כוסבא הוא המלך המשיח, וכן על 'מבחני תילות' אכזריים שערך בר-כוסבא לבדיקת פקודיו, ואף על גזר-דין מוות נמהר שהוא ביצע.

• בהמשך המשפט מתייחס שב"ד ל"ארכיון", ורמיזתו מכוונת לדיווח על מסיבת עיתונאים שנערכה בביתו של הנשיא יצחק בן-צבי, ביום י"ד באייר תש"ך, ובה נמסר לראשונה על התגלית; בעקבות דבריו של יגאל ידן, יצאו למחרת העיתונים – 'מעריב' 'הארץ' ו'דבר' – בכותרות ראשיות על גילוי "ארכיונו של בר כוכבא". הרמיזה הנוספת, על "בר כוכבא ממפקדי ההגנה", מכוונת אל יגאל ידן עצמו – ממפקדי ה'הגנה' ורמטכ"ל צה"ל בעבר – בעקבות דברי הנשיא במסיבת העיתונאים; בן-צבי אמר כי "זו פעם ראשונה שאנו מקבלים דרישות שלום מבר-כוכבא של הימים ההם, מפי בר כוכבא של ימינו". במעמד נכח גם בן גוריון, והוא הגיב בקריאת ביניים: "ההבדל הוא שבר-כוכבא של ימינו הצליח יותר מבר-כוכבא של הימים ההם...".

הערה 11 השייכת לעמ' 216:

כנראה 'הורכבו' כאן יחדיו שני מלכים נבטיים אשר נקראו בשם השושלתי חֲרַתָּה. זה ה'עבֶבְדָתִי' הוא ככל הנראה חֲרַתָּה הרביעי, אשר מלך על הנבטים כחמישים שנה עד שנת 40 לספירת הנוצרים, ואשר כתובות המזכירות אותו נמצאו בעבֶבְדָת, (שלא היתה עיר מלכותו). העיר קרויה על-שם מלך נבטי שקדם לחרתת, עבדת השני (ואולי השלישי), שמלך משנת 30 לפני ספירת הנוצרים – ואשר לאחר מותו סגדו לו הנבטים כאליל. בימיו התחדש היישוב בעבדת ונוסדה העיר, אשר קודם לכן היתה תחנת דרכים ומאהל שיירות פתוח. ואילו הרמז הניתן כאן על חרתת – "מעֶלָה החזיר" – מכונן אל-נכון לחרתת השלישי, אשר מלך משנת 87 ועד 62 לפנה"ס; וכדי לפענח את הרמז ניזקק כאן לאריכות-דברים מסויימת:

ב'קדמוניות היהודים' (י"ד א'–ב') מספר יוסף בן מתתיהו שכאשר מלך אריסטובלוס בן ינאי, נרקמה ברית בין הורקנוס אחיו לחרתת מלך הערבים – בתיווכו של אנטיפטר (אבי הורדוס) – להכות את אריסטובלוס ולהשיב את המלוכה להורקנוס הבכור. בתמורה, השיב הורקנוס לחרתת שתיים עשרה ערים אשר כבש ממנו ינאי אביו. ואמנם, לקראת חג הפסח בשנת 65, עלה חרתת בראש חיל כבד על ירושלים, ואריסטובלוס עם צבאו נסוגו והתבצרו בהר הבית. הנצורים הסכימו לשלם סכום עצום כדי שצבאות חרתת והורקנוס יתנו להם בהמות לקרבן, ואולם הללו הפרו את ההסכם: הם נטלו את הכסף ששולשל אליהם בסל קשור לרצועה מעל חומת הר הבית – אך לא הניחו בסל בהמות. העונש על החטא הזה – כסיפורו של יוסף בן מתתיהו – לא איחר לבוא: רוח גדולה וחזקה מאת הַא־לֵהִים השמידה את יבול כל הארץ.

ואותו סיפור עצמו – על המצור שהטיל צבא הורקנוס על אריסטובלוס אחיו, ונאמניו שהתבצרו בהר הבית – מסופר מעט אחרת, ובלא שיוזכר חרתת וצבאו, במסכת סוטה (דף מ"ט עמוד ב'):

"כשצרו מלכי בית חשמונאי זה על זה, היה הורקנוס מבחוץ ואריסטובלוס מבפנים. בכל יום ויום היו [הנצורים] משלשלין דינרים בקופה, ו[הצרים מבחוץ היו] מעלין להן תמידים"; כך היה עד שיעץ זקן אחד עצת-רָשָׁע, תוך שהוא מסביר לאנשי אריסטובלוס (ואולי גם, או דווקא, בלשון-לְעֹז, לחרתת ולקציניו), שכל עוד נמשכת עבודת הקודש כסדרה במקדש, לא

יוכלו הצרים לנצח את הנצורים אשר בהר. "למחר, שלשלו להם [הנצורים] דינרים בקופה, והעלו להם חזיר. כיוון שהגיע לחצי חומה – נעץ ציפורניו, נזדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה". (ויצויין עוד כי אמנם ישנה בידינו ידיעה על רעש אדמה עז בו נהרסו כמה ערים באסיה בסמיכות-זמן לאותו אירוע, בשנת 64 לפנה"ס).

כך, משילובם של שני המקורות הללו, מובן אפוא עתה דְּכַר שֶׁב"ד על "חרתת מעלה החזיר", גם אם, כאמור, נראה שאין הוא 'חרתת העבֶדְתִּי'.

